

TARİH-MEKAN İLİŞKİSİ: UHUD SAVAŞI'NIN MEKANI ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Fatih ERKOÇOĞLU*

ÖZET

Medine güney doğu ve batı istikametlerinde harre denilen kara taşlıklarla çevrili bir arazi üzerinde kurulmuştur. Şehirde, taşlık alanların dışında ise verimli hurma bahçeler, duvarlarla çevrili evler ve savunmaya yönelik utum denilen kaleler vardı. Özellikle bu taşlık alanlar hem Uhud Savaşı'nda hem de Hendek Savaşı'nda şehrin savunmasında etkili rol oynamıştır. Bundan dolayı Mekkeli Müşrikler Medine'ye yönelik saldırılarında, bu taşlık alanlardan geçemeyeceğini bildiklerinden farklı bir cihetten, Uhud dağı istikametinden Medine'ye gelmişlerdir. Buralardaki hurma bahçeleri ve duvarlarının da sayesinde şehre girilememiş, Hz. Peygamber ve ordusunun şehir dışına çıkması sonrasında Uhud Dağı önünde Ayneyn tepesi yanında bir meydan savaşı olmuştur. Tarafların savaş meydanında nerede buldukları, stratejik bir önemi haiz bulunan Ayneyn tepesinin bu savaşın kaderini belirlemede ne gibi bir rolü bulunduğu hususları kanaatimizce büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada anılan hususlarla birlikte Medine coğrafyası ve Uhud Savaşı ile ilgili olarak bazı tespitler ve mülahazalar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medine, Uhud Dağı, Uhud Savaşı, Ayneyn Tepesi

HISTORY-PLACE RELATION: SOME REMARKS ON THE PLACE OF UHUD BATTLE ABSTRACT

Medina was established on a land surrounded by black stones called "harrah" in the direction of south-east and west. In the city, outside of the stoned areas, there were fruitful

* Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı
fatihkocoglu@hotmail.com

date gardens, houses surrounded by walls and castles called "utum" for defense. Especially these stoned areas played a big role in the defense of the city during the battle of Uhud and Handak (trench). Therefore, the idolaters of Makkah preferred to come to Makkah from a different direction in their assaults to Medina, from the direction of mount Uhud since they knew that they were not able to pass those stoned territories. Owing to the date gardens and walls here, the city was not entered, and after the Prophet (pbuh) and his army went out of the city, there happened a pitched battle in front of the mount of Uhud near the hill of ʿAinayn. In our opinion, It is important to know where the sides were in the arena of the battle and which role the hill of ʿAinayn played in determining the destiny of the battle. Besides the mentioned matters, some fixations and considerations relating to the geography of Medina and the battle of Uhud were concentrated on.

Key Words: Medina, Mount of Uhud, The Battle of Uhud, the Hill of ʿAinayn

GİRİŞ

Tarih ve coğrafya birbirine bağlantılı iki bilim dalıdır. Bütün tarihi olaylar coğrafi bir mekânda geçmektedirler. Bundan dolayı da bu mekânların tespiti, olayların değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Coğrafya bilgisi ile mekânın ve arazinin tanınması, kitaplarda okunan birçok malumatı çoğu zaman takviye etmekte ve izah etmektedir. Tarihi bilgilerimiz coğrafi mekânın yerinde görülmesiyle bağlantılı olarak değişiklik arz edebilmekte ve olayın nasıl gerçekleşmiş olabileceği ile ilgili olarak da zihinimizde bazı soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır.¹

Bu açıdan bakıldığında daha çok erken dönemlerde İslâm tarihi olaylarının meydana geldiği mekânların coğrafi özelliklerine yer veren birçok çalışmaya rastlamaktayız ve özellikle İslâm tarihi çalışmalarında bu coğrafya kitaplarının önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Bu kitapların mevzuları çoğu zaman seyahat notlarıyla da tamamlanarak daha da zenginleştirilmiştir. Her yazarın o mekânın kendi dönemindeki

¹ Tarih-Coğrafya ilişkisine dair bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985, s. 22; Léon -E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (Çev.: Baheddin Yedişildiz), Ankara 1989, 39-44; Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1995, s. 11.

gözlemleri ve incelemelerini de kitabına dâhil etmesiyle o mekânın tarihsel gelişimi bizlere kadar intikal ettirilmiştir.

Tabî olarak yüzlerce yıl önce vukû bulmuş olayların coğrafi mekânlarında yüzlerce yıl sonra yapılmış olan incelemeler, belki de o coğrafi mekânlardaki tabî değişimler sonrasında sağlıklı bir sonuca ulaşmamıza yardım etmeyebilir, fakat yine de tarih kitaplarımızdaki malumatın da desteği ile yeniden yorumlanmasına bir katkı sağlayabileceğini düşünüyoruz. 2010 yılında Medîne'ye yapmış olduğumuz bir araştırma ve inceleme gezisinde Medîne coğrafyası, Medîne'nin savunmasına yardımcı olan harre denilen kayalık araziler ve Medîne Mescidi'nin kuzeyinde Uhud Savaşı'nın cereyan ettiği mekân ve Hz. Peygamber'in emriyle okçuların mevzilendiği bugün hala varlığını koruyan Okçular ya da Ayneyn Tepesi'ne yapmış olduğumuz ziyaret, daha önce bu mekânlarla ilgili olarak okumuş olduğumuz malumatın ciddi anlamda bir değerlendirmeye tabi tutulmasının zorunlu olduğu hususunu düşündürmüştü. Zira düşmanın neden güneyden gelmeyip, kuzeyden Uhud Dağı istikâmetinden geldiği, Hz. Peygamber'in ordusunu Uhud Dağı arkasına gelecek şekilde mevzilendirmesi, Uhud Savaşı bugünkü Hz. Hamza'nın şehitliği mevkiinde vukû bulmuş ise, burasını ziyaret edenlerin de gördüğü gibi asıl ordu ile okçuların arasındaki mesafenin fazlalığı hususları hemen dikkati çekecektir.² Gerçi burada okçuların vazifesi Ayneyn'in eteklerindeki kanaldan sızmayı önlemektir denilebilir, fakat bu okçuların menziline hiç girmeksizin düşman süvarilerinin zaten az sayıda olan Müslüman ordusunu kuşatılabileceği de akla gelmekteydi.

Uhud Dağı ve Ayneyn Tepesi'nin dâhil olduğu mekânlara yapmış olduğumuz ziyaret sonrasında, İslâm tarihi ile ilgili muhtelif atlaslar ve özellikle Hz. Peygamber'in hayat hikâyesinin yazan bir kısım yazarların çalışmaları³ ile Medîne'de kurulmuş olan Medîne Araştırma Müzesinde iki ayrı katta bulunan Uhud Savaşı ile ilgili maketlerini yeniden gözden geçirdik. Hepsisi de birbirlerinden oldukça farklıydı. Bu haritalarda ve maketlerde orduların dizilişleri değişik yönlerde idi ve ayrıca Hâlid b. Velîd'in süvari birliğinin Müslüman ordusunu kuşatması farklı yönler-

² Bkz. Mehmet Azimli, "Uhud Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar", *Hikmet Yurdu*, Sayı 5, (Ocak-Haziran 2010), s. 13.

³ İleride bu atlaslar zikredilecek ve bir kısım haritalar da makalenin sonunda verilecektir.

den gösterilmektedir. (Resim 1) Tabî olarak bu durum savaşın nasıl cereyan ettiği hususunu da muammada bırakıyordu.

Biz de bu makalede öncelikle Uhud Savaşı'nın şehir dışında meydana gelmesinde etkili olan Medîne coğrafyasına kısa bir bakış attıktan sonra Uhud Savaşı ile ilgili olarak, bu mekânda yapmış olduğumuz incelemeler ışığında bazı mülâhazalarımıza yer vermek istiyoruz.

1. Medîne Coğrafyası

Medîne denizden 625 metre yükseklikte olup, bugün itibariyle Mekke'ye uzaklığı 430 km dir. Kuzeydeki sahile uzaklığı 150 km dir. Şehir çöl iklimine sahip olup kuraktır. Yüksek derecede sıcaklık vardır. Yaz aylarında nadir yağmur yağsa da kışları şiddetli yağış olmaktadır.⁴ Medîne yapısı itibariyle eni ve boyu 15 kilometre kare olan volkanik bir ova üzerinde kurulmuştur.⁵ Medîne'nin doğusu ve kuzey doğusu sıra dağlarla çevrilidir.⁶ Ova güneyde Kuba istikametinde genişleyerek çöle ulaşmaktadır.⁷ Bugünkü Medîne Mescidi'nin kuzey batısında yer alan Sel' Dağı ise bu ova içerisindeki en yüksek mevkidir. Stratejik bir mevki de olması dolayısıyla Osmanlılar döneminde yapılmış olan karakol ve birkaç bina harabesi bu dağın tepesinde halen görülebilmektedir.⁸ (Resim 2)

Bugün şehrin güney istikametinde harre denilen kayalıklar bulunmaktadır.⁹ Geçmişte ise çok daha geniş bir arazinin çepeçevre harre denilen taşlıklarla kuşatıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰ Bu siyah taşlık alanların

⁴ *Medîne-i Münevvere Tarih ve Eserler*, Suudi Arabistan Krallığı Medîne-i Münevvere Araştırma ve İnceleme Merkezi, (Çev.: Ali Nar), Medîne trs, s. 6.

⁵ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları*, (Çev.: Salih Tuğ), İstanbul 1981, 96.

⁶ İrfan Küçükköy, *Peygamber Şehri Medîne-i Münevvere*, Ankara 2007, s. 31.

⁷ Küçükköy, 31.

⁸ *Medîne-i Münevvere Tarih ve Eserleri*, 92, 93.

⁹ Küçükköy, 31.

¹⁰ Harre, siyah taşlı yer, kara taşlık anlamına gelmektedir. Yâkût el-Hamevî bu taşların sanki ateşte yanmış gibi siyah olduklarından bahsetmektedir. Bkz. *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 245. Özellikle 2010 yılında ziyaret ettiğimiz Hayber'in çevresinde görmüş olduğumuz ve yine harre denilen kayalık ve taşlık alanlar takriben 1, 5 metre yüksekliğine yaklaşmaktaydı. Bu durum eğer özellikle bir yol açılmamışsa buradan devenin ya da herhangi bir canlının geçmesine izin vermemektedir. Bu arada Yâkût kitabında Harre bahsinde 29 tane Harre'den bahsetmekte olup, özellikle bunlar içerisinde Harretü Kubâ, Harretü'n-Nâr, Harretü Vâkım, Harretü'l-Vebra'nın Medîne ile bağlantılı olduğunu

Şâm'dan Medîne'ye kadar ki alanlarda yoğunlukla bulunduğu nakle-dilmektedir.¹¹ (Resim 3) Özellikle Medîne ve çevresinde harre denilen bu kara taşlık alanlar çok yer tuttuğundan olsa gerek Osmanlı döneminde şehirde inşa edilen İstasyon binası, hemen yakınında bulunan Anberiyeye Mescidi, Ğamame Mescidi gibi diğer yapıların inşa malzemesini bu kara taşlar oluşturmaktadır. Bundan dolayı da zikrettiğimiz yapıların siyah bir görünümü vardır.

Şehrin toprağı çok verimli olup, pek çok hurmalık bulunmaktaydı.¹² Tabî olarak peygamber döneminden günümüze kadar birçok değışikliğin olacağı aşikardır, fakat günümüzden takriben 130 sene önce II. Abdülhamit Han'ın hazırlattığı Yıldız Albümleri'nde¹³ yer alan Medîne fotoğraflarına bakıldığında -özellikle Medîne Mescidi'nden çekilen fotoğraflarda- şehrin güneyinde ve de Bakî Mezarlığı istikametinde çok sayıda hurma bahçesi gayet net bir şekilde görülmektedir.¹⁴ (Resim 4) Bugün ise Medîne Mescidi'nin genişletilmesi ve yeni yerleşim alanlarının oluşturulması esnasında bu hurma bahçeleriyle birlikte harre denilen kayalık alanlar da ortadan kaldırılmış olup, şehir modern bir yapıya bürünmüştür.

Hz. Peygamber'in hicreti öncesinde Medîne tam anlamıyla bir şehir olmayıp, bahçeler ve ekilmiş arazilerin çevrelediğı evlerin bulunduğu bir yerdi.¹⁵ Bu anlamda şehri çepre çevre kuşatan bir sur bulunmuyordu.¹⁶ Şehrin sâkinleri, birbirlerine hayli uzak mesafede idiler ve her biri kendilerine ait mahallelerde ikâmet etmekteydiler ve her kabilenin, müstah-

söylemektedir. Bkz. Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1977, II, 245-250. Ayrıca bkz. Nûruddin Ali b. Ahmed es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, (Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülmecîd), Beyrut 1984, III-IV, 1185, 1190.

¹¹ Yâkût, *Mu'cem*, II, 245. Bkz. "Harre", *İA*, İstanbul 1987, V-1, 300.

¹² Makdisî, el-Beşârî (375/985), *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, Leiden, 1906, s. 80; F. Buhl, "Medîne", *İA*, İstanbul 1957, VII, 460; Philip. K. Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev.: Salih Tuğ), İstanbul, 1995, I, 156.

¹³ Bu fotoğraflar 1879-1880 yıllarında Albay Sadık Bey tarafından çekilmiştir. Bkz. *II. Abdülhamid Yıldız Albümleri*, (Haz.: Mehmet Bahadır Dördüncü), İstanbul 2006, s. 16.

¹⁴ Bkz. *II. Abdülhamid Yıldız Albümleri*, 106, 126.

¹⁵ Buhl, agm, VII,460.

¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I-II, (Gözden geçirilmiş ilavelerle V. Baskı), (Çev.: Salih Tuğ), İstanbul 1993, I, 572.

kem ikâmetgâhları (Utum) bulunmaktaydı.¹⁷ Şehirde çoğunluğu oluşturmuş Yahudi kabilelerin 59, buna mukabil Arap kabilelerin ise 13 hisar-kale (*Utum*)'si vardı.¹⁸ (Harita 1) Buhl, burada bulunan hisar ve kalelerin, Yemenlilerin yaptıkları kalelerin birer taklidi olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Medine'de Hz. Peygamber öncesinde koruma maksatlı bir sur olmadığını söylemiştik. Fakat az önce yukarıda zikrettiğimiz her kabilenin kendisine ait olan utumların dışında şehir, çevresinde bulunan sık hurma ağaçlıkları ve meyve ağaçlıkları ile korunmaktaydı.²⁰ Tabî olarak aralarda hurma bahçelerinin yüksek duvarları sınır teşkil etmekteydi. Bugün Medine'nin hızla modernleşmesi aradan da uzun yılların geçmiş olması bize bu durumu izahta zorlaştıracaktır. Fakat Hayber'e yapmış olduğumuz ziyarette tarihi Hayber şehrinin en azından büyük oranda eski halini muhafaza ettiğini görmüştük. Kalenin eteklerinde yer alan hurma bahçeleri neredeyse iki metreye ulaşan ve siyah taşlardan yapılmış duvarlarla çevriliydi. Bu durumun Medine'de de aynı şekilde olacağı açık idi. Zira Hayber çevresi de aynı şekilde harre denilen kayalık arazilerle çevriliydi. Bu taşlıkların kullanılmasıyla bahçe duvarları oluşturulmuş olmalıydı. Böylece hurma bahçelerinin yüksek duvarları arasındaki dar yollarla şehirde ulaşım temin edilmekteydi. (Resim 8)

¹⁷ Hamidullah, *age*, II, 1071; Buhl, *agm*, VII, 460; Vecdi Akyüz, "Hz. Peygamber Dönemi Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri", (ed. Vecdi Akyüz-Seyfettin Ünlü), *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, İstanbul 1996, I, 48.

¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 572. Hamidullah kitabında *Dihyan* isimli utumun harabe halindeki fotoğrafına yer vermektedir. Bkz. *Savaşlar*, 99.

¹⁹ Buhl, *agm*, VII, 460. Ziyaretimizde Medine'nin hemen dışında Akik vadisi üzerindeki Urve b. Zubeyr'e ait olduğu kabul edilen kara taştan yapılmış olan saray ile Benî Nadir Yahudilerinden Kab b. Eşref'e ait olduğu kabul edilen başka bir sarayda incelemelerde bulunduk. Urve b. Zubeyr'in sarayı halen ayakta idi, fakat içerisine girmek mümkün değildi. (Resim 5) Kab b. Eşref'in sarayının ise temellerinin dışında fazla bir şeyi kalmamış ise de en azından bir adet istinad kulesinin varlığı görülebiliyordu. (Resim 6) Bu yapı daha önce Ürdün'de yapmış olduğumuz inceleme ve araştırma gezilerinde gördüğümüz Emevî dönemine ait Ammân'ın güneyinde 25 km'lik bir mesafede bulunan Kastal Sarayı'nın (Bkz. K. A. C., Creswell-James W. Allan, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Kahire 1989, 173-176) kalıntılarını hatırlattı. (Resim 7) Medine'nin daha kuzeyde ve aynı zamanda kervan yollarının üzerinde oluşu Medinelilerin utum denilen kalelerini Roma idaresindeki Ürdün'deki saraylar ve kalelerden esinlenmiş olabileceklerini düşündürdü.

²⁰ Buhl, VII, 460.

Medîne ile ilgili olarak bu hususlara değindikten sonra Mekkeli Müşriklerin ve Müslümanların savaş öncesi hazırlıkları ve harekâtlarının bazı evrelerini burada ele almak istiyoruz.

2. Müşrik ve Müslüman Ordularının Harekâtı

Uhud Savaşı ile ilgili olarak birçok yazılar yazılmış, haritalar çizilmiş, fakat anlaşıldığı üzere bunların birçoğu Hamidullah'ın çalışmalarının perspektifiyle oluşturulmuştur. Hamidullah, Uhud Savaşı'nı ele aldığı bölümü ağırlıklı olarak İbn Hişâm, İbn Sa'd ve yer yer Belâzurî ve Taberî'nin de içinde bulunduğu bir kısım kaynaklardan faydalanarak hazırlamıştır.²¹ Hamidullah'ın, kaynakçasından Vâkidî'nin *Kitâbu'l-Meğâzî*'sinin British Museum (Londra)'daki el yazmasını kullandığı anlaşılmaktadır, fakat özellikle Uhud Savaşı ile ilgili bölümde ise Vâkidî'ye hiç yer verilmemiştir. Hamidullah'ın Vâkidî'ye bu bölümde pek itibar etmediği ya da bu bölümü hazırlarken değerlendirmeye almadığı akla gelmektedir. Hâlbuki bilindiği üzere Vâkidî, İslâm tarihi açısından oldukça mühim bir kaynaktır.²² Onun Uhud Savaşı ile ilgili anlatımları takriben 100 sayfaya ulaşmaktadır.²³ Bunun için makalemizde Hamidullah'ın Uhud Savaşı ile ilgili anlatımlarından faydalandık, fakat buna ilave olarak Vâkidî ve onun kâtibi İbn Sa'd'ın²⁴ rivayetlerine de yer verdik.

Hicretin 3. yılının Şevval ayında Mekkeliler ve onların parayla tuttuğu askerlerden oluşan 3 bin kişilik düşman ordusu Medîne'ye doğru yola çıkmıştır.²⁵ Düşman ordusu Perşembe günü Zü'l-Huleyfe'de²⁶ ko-

²¹ Bkz. Hamidullah, *Savaşlar*, 93-124.

²² Bkz. Ramazan Şeşen, klasik kaynakların Vâkidî'nin mümkün olduğu kadar sağlam ve geniş malzemeyi her çareye başvurarak topladığını, sadece bununla da yetinmeyip duyduğu hadiseleri yerinde tespit ve tedkik etmeye çalıştığını kaydettiğini ifade etmektedir. "Vâkidî", *İA*, İstanbul 1986, XIII, 151, 153. Vâkidî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, (463/1071), *Tarihu Medineti's-Selâm*, (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 2001, IV, 5-31; Şeşen, agm, *İA*, XIII, 150-153.

²³ Bu anlatımlara Müslümanlar'dan şehit olanlar, Müşriklerden öldürülenler ve Uhud'la ilgili nazil olan ayetler dâhil değildir. Bunlar da dâhil edildiğinde bu bölüm takriben 135 sayfaya ulaşmaktadır.

²⁴ Bkz. İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. ez-Zühri (230/844), *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut 1996, I-II, Mukaddime s. 10; ayrıca bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Medineti's-Selâm*, IV, 24.

²⁵ el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, (Thk.: Marsden Jones), byy 1984, I, 203; İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 268; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 253.

naklamıştır.²⁷ Hz. Peygamber düşmanın Medîne'ye doğru ilerlediğini amcası Hz. Abbâs'ın gönderdiği mektup sayesinde öğrenmiştir.²⁸

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi Medîne çevresinde kara taşlardan oluşan ve yer yer 1, ila 1,5 metre yüksekliğine varan taşlık arazinin (harre) –ki genişliği çok daha fazladır- tabî bir set teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Gerçi Hz. Peygamber'in hicretinde birkaç kişinin geçişine imkân tanıyan patika yollar vardı, fakat bir ordunun geçebileceği kadar geniş bir yolun bulunmadığı, ayrıca kızgın güneşin varlığı ile bu taşların kızgın hale gelmesi deve ve atlar²⁹ olduğu kadar askerlerin de geçişini zorlaştıracaktı. Bu kayalık araziler Medînenin üç tarafını da kapladığından düşmanın girebileceği en müsait güzergâh olarak sadece kuzey, yani Uhud istikameti kalıyordu. Bundan dolayı da Müşrikler eski kervan yolu güzergâhını takip edip Zû'l-Huleyfe sonrasında Akîk Vadi'sine girip Zeğâbe³⁰ denilen yerde karargâh kurdular. Hamidullah düşman ordusunun burada zorunlu olarak konakladığını ifade etmektedir.³¹

Hamidullah müteakiben Hz. Peygamber'in istişare sonucunda düşmanı dışarıda karşılamak için harekete geçtiğini belirtmekte ve Müslümanların Uhud'un güney batısında Şeyheyn denilen yerde toplanmalarını emrettiğinden bahsetmektedir. Şeyheyn sonrasında gece açık arazide geçirilmiş ve karargâhın çevresi devriyeler tarafından sabaha kadar kontrol altında tutulmuştur. Hamidullah, Müslüman ordusunun ertesi sabah Uhud Dağı içerisindeki girintiye yürüdüğünü ve burada konuşlandığını ifade etmektedir. Abdullah b. Cübeyr komutasındaki 50 okçuyu da iki pınarın varlığından dolayı Ayneyn denmiş olan tepeye yerleştirdiğini söylemektedir. Ayneyn ile ana kuvvet arasındaki bağlantı ise Zübeyr b. Avvâm'ın küçük süvari birliği ile sağlanacaktı ve Uhud ile Ayneyn ara-

Vâkidî, 3 bin kişinin içerisinde Sakif kabilesinden 50 kişi olduğunu bu askerlerin 700 ünde zırh bulunduğunu, ayrıca 200 atlı olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Meğâzi*, I, 203.

²⁶ Medîne'nin 12 km güney batısında mikât mahalli, bkz. *Medîne-i Münevvere Tarih ve Eserleri*, 65.

²⁷ Vâkidî, I, 206; İbn Sa'd, I-II, 268; bkz. Hamidullah, *Savaşlar*, 103.

²⁸ Vâkidî, I, 203, 204.

²⁹ Vâkidî düşman ordusunda 3 bin deve ile 2 yüz atın olduğunu nakletmektedir. Bkz. *Meğâzi*, I, 206.

³⁰ el-Cüf ve el-Çâbe arasında yer alan bir mevki. Bkz. Yâkût, *Mu'cem*, III, 141.

³¹ Hamidullah, *Savaşlar*, 102-104.

sındaki geçit bu küçük süvari birliği ve bu okçular sayesinde korunacaktı demektedir. Hamidullah, ayrıca İslâm ordusunun cephesinin batıya dönük olduğunu, okçuların sadece düşman süvarilerinin ordunun arkasına sarkmasının önlemenin dışında Medîne'ye geçişini de engelleme görevlerinin olduğundan bahsetmektedir.³² (Harita 2)

Hamidullah'ın bu ifadelerinden sonra Vâkidi'nin bu konuyla ilgili nakillerine bir göz atmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Zira Vâkidi'nin anlatımı Hamidullah'dan bir miktar farklılıklar arz etmektedir. Buna göre Vâkidi, düşman ordusunun Perşembe günü sabahı Zû'l-Huleyfe'ye ulaştığında buradan süvarilerini (öncüleri) el-Vitâ'ya konaklama yeri bulmaları için gönderdiklerini belirtmektedir. Bu esnada Hz. Peygamber düşmanın hareketini takip ettirmek için Enes ve Mu'nis isimlerinde iki şahsı görevlendirdi.³³ Bu iki şahıs 'Akik'de rastladıkları Mekke ordusuyla el-Vitâ'ya kadar gitmişlerdi. Buradan vaziyeti Hz. Peygamber'e iletmek üzere düşman ordusundan ayrıldılar. Vâkidi düşman ordusunun Müslümanların ekin arazilerinin bulunduğu el-İrz mevkiine ulaştığını zikretmektedir.³⁴ Vâkidi'nin kâtibi İbn Sa'd ise düşman ordusunun el-'Urayz'da konakladığını ifade etmektedir.³⁵ Her ne kadar küçük bir farklılık olsa da bu iki ayrı ifadenin tek bir mekana işaret ettiği ya da

³² Hamidullah, *Savaşlar*, 107, 108.

³³ Vâkidi, *Meğâzi*, I, 206, 207.

³⁴ Vâkidi, I, 207; Vâkidi el-İrz'in, Uhud'daki el-Vitâ bölgesinden el-Curf ve -kendi zamanında el-Arsatü'l-Bakal- denilen el-Arsa bölgesine kadar ki saha olup, buradaki arazilerin Selime, Hârise, Zafer ve Abdü'l-Eşhel oğullarına ait olduğunu nakletmektedir. Bkz. *Meğâzi*, I, 207. Yâkût içinde köy, su, ağaç ve ekimlik arazilerin olduğu her vadiye 'İrz adı verildiğini söylemekte, hem Medîne'de hem de başka yerlerde 'irzların olduğundan bahsetmektedir. Bkz. *Mu'cem*, IV, 102. Semhûdi ise Kibleteyn Mescidi yakınlarındaki kuyular ve tarlaların bulunduğu yere el-İrz denildiğini zikretmektedir. Bkz. *Vefâu'l-Vefâ*, III-IV, 1264.

³⁵Bkz. *Tabakât*, I-II, 268. el-'Urayz, el-İrz'in ismi taşıdığı olup küçültme ifade etmektedir. Bkz. Yâkût, IV, 114; Semhûdi, III-IV, 1265. Ayrıca İbn Sa'd, el-'Urayz ile Medîne arasının yaklaşık olarak 3 mil olarak vermektedir. Bkz. *Tabakât*, I-II, 264. İbn Kesir'in kitabı *el-Fusûl*'un tahkik ve ta'likini yapan Muhammed el'Iyd el-Hatrâvi ve Muhyiddin Mistû, el-'Urayz'ın Medîne'nin kuzey doğusunda bulunduğunu söylemektedirler. Bkz. İbn Kesir, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Fusûl fi Sireti'r-Resûl*, Dimeşk 1982, s. 140, dipnot 3. İbn İshak, Ka'b b. Eşref'i öldürenlerin kaçış güzergâhında Harretü'l-'Urayz isimli bir yerden bahsetmektedir. Bkz. Muhammed b. İshak (150-151/767-768), *Siretü İbn İshak*, (Thk.: Muhammed Hamidullah), by trs, 299.

ikinci ismin ilk zikredilen isme göre daha küçük bir yere nispet edildiği anlaşılmaktadır.³⁶

Müşrik ordusu komutanı Ebû Süfyân el-'Urayz'ı iyi biliyor olsa gerektir. Zira Bedir Savaşı'ndan iki buçuk ay sonra, intikam için iki yüz kişilik silahlı bir süvari birliği ile Medîne'ye gelmiş, gece Nadiroğullarından Sellâm b. Mişkem'in evinde misafir kalmış, Medîne'ye saldırmaya cesaret edemeyince dış mahallelere yönelerek, el-'Urayz'da bir hurma bahçesinde çalışan iki Müslümanı şehit ettikten sonra evleri ve tarlaları ateşe verip kaçmıştı. Bunu haber alan Hz. Peygamber otuz süvari ve iki yüz kişiden oluşan bir birlikle onları takip etmiş, Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'le çarpışmayı göze alamış ve yol için almış olduğu erzağı (kavrulmuş un) kaçışın hızlandırabilmek için attığından dolayı bu gazveye Sevik Gazvesi adı verilmişti.³⁷ Anlaşıldığı üzere Ebû Süfyân ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere daha önceden gelmiş olduğu Medîne'nin en verimli tarlalarının üzerinde konaklamış olmalıdır.

Müşrikler el-'Urayz'da konaklayıp at ve develerini ekin tarlalarına sürmüşlerdi. Hayvanlar perşembe akşamına kadar burada yayılmış, akşam olunca da sahipleri tarafından toplanmıştır. Ertesi günü Cuma öğleye kadar tekrar sürü burada yayılmıştır. Düşman ordusunun el-'Urayz'dan ayrıldığında otlatılacak ekin kalmadığı nakledilmektedir.³⁸ Bu arada Hz. Peygamber, Hubâb b. el-Münzir'i düşman hakkında bilgi toplaması için göndererek, düşmanın sayısını öğrenmiştir.³⁹

Aslında Müşriklerin Akîk'den Medîne'nin verimli arazilerinin bulunduğu el-'Urayz'a kadar hareketlerinden Müslümanları kışkırtmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. İleride geleceği üzerine Müşriklerin hayvanlarının ekili arazileri tahrip etmesinden dolayı Medîneli Müslümanlar rahatsızlıklarını Hz. Peygamber'e iletcekler ve bu anlamda Hz. Peygamber'in de arzuladığı gibi Medîne içinde bir savunma savaşından zi-

³⁶ Bundan dolayı da müteakip kısımlarda artık el-'İrz yerine el-'Urayz kullanımını tercih edeceğimizi burada belirtmek istiyoruz.

³⁷ İbn İshak, *Sîre*, 291; Vâkidî, *Meğâzî*, I, 181, 182; İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 264; Yâkût, *Mu'cem*, IV, 114; İbn Kesîr, *el-Fusûl fi Sîreti'r-Resûl*, 140, 141; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 279; III-IV, 1265. Bkz. İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2007, s. 167.

³⁸ Vâkidî, I, 207; İbn Sa'd, I-II, 268.

³⁹ Vâkidî, I, 206; 207; İbn Sa'd, I-II, 268.

yade Müşriklerle dışarıda meydan savaşına karar verilecektir. Stratejik olarak Müşrikler aslında bu hareketlerinde bir nevi başarılı olmuşlar ve Müslümanları Medîne'nin dışına çekmeyi başarmışlardır. Bir diğer husus ise Hamidullah'ın da haklı olarak belirttiği üzere üç bin deve ve iki yüz atın yaz aylarında hem tahıla hem de suya ihtiyacı bulunacaktır.⁴⁰ Kanatimizce el-'Urayz bunun için en uygun mekan idi.

Müşriklerin el-'Urayz'a yerleştikten sonra, çevreye devriyeler gönderdikleri anlaşılmaktadır. Selime b. Sellâme Cuma günü el-'Urayz yakınlarındaki arazisinde gömülü olan kılıcını ve zırhını almak için buraya gelmiş, Müşrik devriyelerinden 10 kişi onu fark etmiş ve yakalamak için takibe koyulmuştur. Selime Harre⁴¹ mevkiinde yüksek bir yere sığınmak zorunda kalmıştır.⁴²

⁴⁰ Bkz. Gerçi Hamidullah neredeyse 20 günlük yolculuk sonrasında yorgun ve bitkin halde Zeğâbe'ye geldiklerini burada hem mera hem de su kaynaklarının olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Hamidullah, *Savaşlar*, 103, 104.

⁴¹ İbn İshak, Ka'b b. Eşref'i öldürenlerin kaçış güzergâhında Harretü'l-'Urayz isimli bir yerden bahsetmektedir. Bkz. *Sîre*, 299. Daha önce belirttiğimiz üzere siyah taşlık arazi. Burada kastedilen yer ise Harratü Vâkım denilen yerdir. Amalika kavminden Vâkım adında birinin adından gelmektedir. Vâkım'ın, Harre yakınlarında Medîne'nin utumlarından bir utum olduğu kayıtlıdır. Vâkım, Medîne'nin doğusunda yer almaktadır. Bkz. Yâkût, II, 249. Bkz. İbn Zebâle, Muhammed b. Hasan, (199/814-15), *Ahbârü'l-Medîne*, (Haz.: Salah Abdülaziz b. Sellâme), Medîne 2003, s. 234. Emevîlere karşı gerçekleştirilmiş olan ve kanlı bir şekilde sonuçlanan ve kayıtlarımıza Harre Vakası diye geçen olay da burasıyla ilgilidir. 63/683 yılında Emevî ordusunun burada oluşturulan savunmayı yarararak şehre girmesiyle bir katliam yaşandı. Halife b. Hayyât, Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysi el-'Ufurî, (240/854), *Tarih*, (Haz.: Mustafa Necîp Fevvâz-Hikmet Fevvâz), Beyrut 1995; 147-149; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarihu't-Taberî*, Beyrut 1997, III, 352-355.

65/685 yılında Emevî halifesi olacak olan -ki kendisi de bir Medîneli olarak- Abdülmelik b. Mervân, Harre Vakası öncesinde buraya gelen Emevî ordusuna şehirdeki savunma sistemi ve yığınakların nerede bulunduğu dair bir kısım bilgileri vermişti. Abdülmelik şehirle ilgili bu stratejik bilgileri vermiştir. İbn Sa'd, V, 116; Taberî, III, 354. Ayrıca bkz. Fatih Erkoçoğlu, *Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, Ankara 2011, s. 73. Emevîlerin Medîne'ye gönderdikleri ordunun sayısını İbn Kesîr, 12 ila 15 bin olarak vermektedir. Bkz. İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, byy 1932, VIII, 36. Öyleyse Emevî ordusu, Uhud savaşı için buraya gelen Mekeli Müşriklerin dört ya da beş katı civarında bir sayı ile buraya gelmiş ve yerleşmiş olmalıydılar. Bunların at ve develerinin yanı sıra diğer hayvanlarının sayısı Müşrik ordusundan kat kat daha fazla olmalıdır. Emevî ordusunun Harre'den savunmayı kırarak şehre girdiği bilinmektedir. Böylece el-'Urayz'ın kanatimizce Emevî ordusunun kamp

Bütün bunlar olurken Medîne'de ise büyük bir tartışma yaşanıyordu. Hz. Peygamber düşmanın Medîne'de karşılanması gerektiğini belirtmiş, düşmanın konakladığı yerin çok iyi bir yer olmadığını, eğer Medîne'ye saldıracak olurlarsa onlarla savaşacaklarını ifade etmiştir.⁴³ Hz. Peygamber burada Medinelilere kadın ve çocukların utumlara yerleştirilmesini, düşman şehre girdiğinde de dar mekanlarda onlara sıkıştırarak imha edebileceklerine dair teklifini sunmuştur. Medîne'deki evler ve bahçelerin birbirlerine bitişik ve sık olmaları, ayrıca utumlardan düşman üzerine ok ve taş atma imkanı vardı. Münafıkların lideri Abdullah b. Ubey de bu görüşte olup, kadın ve çocukların dahi şehir savunmasına iştirak edebileceklerini belirtmiştir.⁴⁴

Diğer taraftan Bedir savaşında bulunamayan, düşmanla karşılaşmayı ve şehadeti arzulayan bazı genç Müslümanlar ise düşmanın şehir dışında karşılanması isteğinde bulundular. Hz. Hamza, Sa'd b. Ubâde, Numân b. Mâlik gibi kimseler de düşmanın şehrin dışında karşılanması görüşüne destek verdiler. İyâs b. Evs'in konuşmasında ise Medinelilerin, düşmandan korkmadıkları anlaşılmaktadır. O, Kureyşlilerin vatanlarına dönüp Muhammed'i, Yesrip'te kaleler ve köşklere kuşattık diyebileceklerini, bu durumun onların cüretlerini artıracığını, eğer onları karşılamazlarsa da el-'Urayz'daki ekinliklerini ekilmemiş hale getireceklerinden bahsetti ve cahiliye döneminde de Arapların kendi üzerlerine yürüdüklerini, kılıçlarını çekip onların karşısına çıkıncaya kadar da bu emellerinden vaz geçmediklerini belirtti.⁴⁵

Böylece Müşriklerin dışarıda karşılanmasına karar verildi. Hz. Peygamber ve hazırlıklarını tamamlayan İslâm ordusu 1000 kişi ile harekete geçti⁴⁶ ve ilk durak olarak Seniyye'ye ulaşıldı. Kaynaklarımızın birçoğunda geçtiği üzere Hz. Peygamber, okçulardan oluşan bir birliğin

kurması ve buradan saldırıya geçmesi noktasında en uygun mekân olduğu anlaşılmaktadır.

⁴² Vâkidi, *Meğâzi*, I, 208.

⁴³ İbn İshak, *Sîre*, 303.

⁴⁴ Vâkidi, *Meğâzi*, I, 209, 210; İbn Hişâm, (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Thk.: Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelebi), byy trs, I-II, 63; Taberî, *Tarih*, II, 59.

⁴⁵ Vâkidi, *Meğâzi*, I, 210, 211. Bkz. Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul 2010, 115.

⁴⁶ İbn Hişâm, I-II, 63.

kendilerine katılmak için yola koyulduğunu fark etmiştir. Bunların kim olduğunu maiyyetine sorunca, Abdullah b. Übey'in Yahudi müttefikleri olduğu ifade edilmiştir. Ne var ki müşriklere karşı müşriklerden yardım istenmez deyip Hz. Peygamber onların desteklerini kabul etmemiştir.⁴⁷

Uhud ile Medine arasında eş-Şavt denilen yerde Abdullah b. Übey'in 300 taraftarı ile İslâm ordusundan ayrıldığı zikredilmektedir.⁴⁸ Müteakiben Hz. Peygamber Şeyheyn'de konaklamıştır. Muhammed b. Mesleme komutasında 50 kişilik bir gözcü birliğini karargâhın korunmasında görevlendirmiştir. Bu arada Müşrikler Hz. Peygamber'in buraya yerleştiğini görünce İkrime b. Ebû Cehil komutasındaki süvari birliği devriye gezmeye başlamıştır.⁴⁹ Bu hareketlilik sabaha kadar sürmüştür. İkrime'nin atlıları Harre'ye kadar sokulmuşlar, fakat Harre mevkiinin sarplığından ve de burada bulunan Muhammed b. Mesleme'den korkarak buraya çıkamamışlardır.⁵⁰

Şeyheyn'de geceleyen Hz. Peygamber ve ordusunun da tayakkuz halinde olduğu anlaşılmaktadır. Seher vakti Hz. Peygamber, Müşrik ordusuyla karşılaşmaksızın, onların mevzilendikleri yere hakim bir yere çıkaracak (kestirme yolu gösterecek) bir kılavuz aramış, Ebû Hasme el-Hârisi'nin kılavuzluğu ile Hâriseoğulları Harre'sinden (arazi) ordusunu geçirmiştir.⁵¹ Kaynaklarımız Hz. Peygamber'in ve ordusunun buradan geçerken Mirba' b. Kayzî denilen şahıs, ordunun kendi bahçesinden geçmesine izin vermek istememiş ise de geçiş güvenli bir şekilde tamam-

⁴⁷ Vâkidî, *Meğâzî*, I, 215, 216; İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 268. Bkz. Hamidullah, *Savaşlar*, 105, 106; Azimli, 13; Semhûdî bu kimselerin Kaynukaoğulları Yahudilerinden olduğunu nakletmektedir. Bkz. Semhûdî, I, 283. Hâlbuki Kaynuka Yahudileri, Medine'den 2/624 yılında çıkartıldılar, bunun üzerine Yahudiler Belkâ ve Ammân yakınlarındaki Ezriât'a gitmek zorunda kaldılar. (İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 264; Ezriât için bkz. Yâkût, *Mu'cem*, I, 130) Onların oradan gelebilmeleri en azından mümkün görünmemektedir. Fakat Benî Nadîr ve Benî Kurayza Yahudileri henüz Medine'de bulunuyorlardı. Belki de burada yardıma gelenler bunlardı, fakat yanlışlıkla Kaynuka olarak kaydedilmiş olabilir. Neticede halen Medine'de bu sayıda askeri güç çıkartabilecek Yahudi kabileleri bulunmaktaydı. Bu arada Nâdiroğulların Uhud Savaşı'ndan beş ay kadar sonra Medine'den çıkartıldıkları. Bkz. İbn Sa'd, I-II, 278.

⁴⁸ İbn İshâk, 304; İbn Hişâm, II, 64; Taberî, II, 60. Vâkidî, Abdullah b. Ubey'in de Şeyheyn'de gecelediğini nakletmektedir. Bkz. *Meğâzî*, I, 216.

⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 268, 269.

⁵⁰ Vâkidî, I, 217; bkz. İbn Sa'd, I-II, 269.

⁵¹ İbn İshâk, 304; İbn Hişâm, I-II, 65; İbn Sa'd, I-II, 269; Taberî, II, 61.

lanmıştır.⁵² Bu rivayetten ordunun kestirme yoldan hızlıca intikali için hurma bahçelerinden geçtiği anlaşılmaktadır. Öyleyse Medîne'nin Hariseoğulları mahallesinin de hurma ağaçları ve de bahçe duvarları ile korunaklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira açık bir yer olsa idi, geçiş için neden bir kılavuza ihtiyaç duyulsun.

3. Savaş Meydanı

Kaynaklar müteakiben düşman ordusunun el-'Urayz'dan ayrıldığı ve Uhud Dağı'nın Kanât Vadisi'nde, Sebha⁵³ ovasındaki Ayneyn Tepesine kadar ilerleyip vadinin Medîne yamacındaki bir köşesine karargâh kurduklarını nakletmektedir.⁵⁴ İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in arkasını Uhud'a yüzünü de Medîne'ye döndüğünü, Ayneyn'i ve Kanât Vadisi'ni ise soluna aldığı tepenin üzerine de 50 okçu yerleştirdiğini nakletmektedir.⁵⁵ İbn Hişâm ve Taberî ise bu rivayete biraz daha detay vererek Hz. Peygamber'in Uhud'ta Şi'b mevkiine, vadinin yukarisına doğru ve Uhud'a doğru yerleştiğini ve sırtını da Uhud'a verdiğini zikretmektedir.⁵⁶ İbn Hişâm ve Taberî'de Müslümanların kanal yolundaki es-Samğa'da⁵⁷ Kureyşlilerin hayvanlarını otlamaları için saldıklarını gördükleri ve Hz. Peygamber'in de geçiş esnasında kimsenin kendisinden emir almadan saldırıya geçmemesini tenbihlediği nakledilmektedir.⁵⁸

Vâkîdî, Hz. Peygamber'in ordusunu saf saf dizdiğinde Uhud arkasında Medîne ise önünde kaldığını ifade etmektedir. Ayneyn tepesi ise onun solunda kalmıştır. Müşrikler vadiye geldiklerinde ise Medîne arka-larında idi, Uhud dağı ise önlerinde kaldı. Vâkîdî burada Hz. Peygamber'in sırtını ayneyn tepesine verdiğine dair farklı ve oldukça ilginç bir rivayete daha yer vermektedir. Fakat o, ilk rivayetin kendisince daha

⁵² Vâkîdî, I, 217, 218; İbn Hişâm, I-II, 65; Taberî, II, 61.

⁵³ Bütün aramalarımıza rağmen es-Sebha adlı mevkiye coğrafya kitaplarımızda rastlayamadık. Burada sadece kır ve çorak yer anlamına geldiğini belirtmekle iktifa ediyoruz.

⁵⁴ Bkz. İbn İshak, 303; Taberî, *Tarih*, II, 59; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ b. Abbâri Dâri'l-Mustafâ*, III-IV, 1271. İbn Abdülber, 'Ayneyn tepesinin ismini vermeksizin bu kısmı biraz eksik olarak nakletmektedir. Bkz. İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, (463(1070), *ed-Dürrer fi İhtisâri'l-Meğâzi ve's-Siyer*, (Thk.: Şevkî Dayf), Kahire 1983, s. 145.

⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 269.

⁵⁶ İbn Hişâm, II, 65; Taberî, II, 61. Ayrıca bkz. İbn Abdülber, *ed-Dürrer*, 146.

⁵⁷ Yâkût burasının Uhud'a yakın bir arazi olduğunu zikretmekte ve yukarıdaki rivayetin aynı burada nakletmektedir. *Mu'cem*, III, 424.

⁵⁸ İbn Hişâm, I-II, 65; Taberî, II, 61. Bkz. İbn Abdülber, 146.

doğru olduğunu belirtmekte ve Uhud'un arkada Medine'nin de önünde olduğu rivayetini tercih ettiğini ifade etmektedir.⁵⁹

Burada yapılan savaşın detaylarına yer vermeyi düşünmüyoruz. Orduların nerelerde konuşlandıklarını belirttikten sonra özellikle Ayneyn tepesi üzerinde bazı hususlara değinmek istiyoruz. Öncelikle Hamidullah konuyla ilgili bilgilerine burada yer vermek gerekmektedir. Müteakiben de bazı mülahazalarımıza değineceğiz.

Hamidullah kitabında Ayneyn Tepesi ile Uhud Dağı arasındaki mesafenin genişliğine dikkat çekmekte ve süvari birliklerinin okçulara hedef olmaksızın geçebileceklerinden bahsetmektedir. Müslüman süvarilerin ise düşman süvarilerine durdurabilecek güçte ve sayıda olmadığını da eklemekte ve ortaya çıkan bu durum karşısında hoca şu tahminlerde bulunmaktadır. *“Uhud'un altına isabet eden yerdeki bayırın diklik ve meyli, herhalde o zaman şimdiki kadar alçak değildi; çünkü ondört asırdan beri Vadiü'l-Kanât suyunun devamlı surette taşmasıyla bir mania teşkil eden bu bayır, eski dikliğinde kaybetmiş olabilir. Hatta bu su basmaları bir defasında Hz. Hamza'nın mezarına kadar gelmiş ve bu tehlike üzerine esas yeri değiştirilerek bugünkü mahalline nakdedilmişti. Keza bu bölge taşları yapılar için alınmıştır... İşte tahminimize göre, eski devirlerde Ayneyn Tepesi ve Uhud arasındaki bayır, süvarilerin geçmelerine mani teşkil edecek kadar dik idi. Bu yüzden düşman Ayneyn tepesine yakın geçmeye mecbur olmuş ve bu suretle de buraya yerleşmiş olan okçulara hedef teşkil etmişlerdir.”*⁶⁰

İlave olarak Hamidullah, Uhud savaşı hareketını ve okçuların konuşlandığı Ayneyn tepesi ile ilgili olarak da şu şekilde bir açıklama yapmaktadır: *“Kureyşliler, bütün kuvvetleriyle Zeğâbe'deki karargâhlarından hareketle Uhud'a gelince, bugünkü batı tarafında bulunan şehitliğin yakınında Müslüman ordusu ile karşılaştılar. Fakat Hâlid'in kumandasındaki düşman süvari kıtasının acaba Ayneyn Tepesi doğusundan sarkması nasıl oldu? Acaba harp sahasına iki yüz metre kalaya kadar gelip, sonra onlardan ayrılp hemen çark ederek Ayneyn Tepesinin öbür tarafına mı dolaştılar? Her ne ise, fakat bu kuvvetin burada gözükmesi, kuvvetlerinden bir kısmını tehlikeyi önlemek için buraya çevirmeye kadir olan Müslümanlar için bir şaşkınlık vesilesi teşkil etmedi. Bazı kimseler Uhud Dağı'nın arkasında bir geçit olduğunu ve bunun doğru-*

⁵⁹ Vâkidi, Meğâzi, I, 220.

⁶⁰ Hamidullah, Savaşlar, 110-112.

ca, Hz. Peygamber'in karagâhını kurduğu harp sahasının hemen bitişiğinde dar bir boğazla girilen içi mahfuz girintiye açıldığı ileri sürmüşlerdir. 1932 ve 1939 yıllarında ayrı ayrı olmak üzere günlerce ve saatlerce araziye dolaştım, kayalara tırmandım, şuna emniyet getirdim ki bir süvari kıtasının bu cihetten geçmesine imkan yoktur... Şimdi, bir tek imkan kalıyor ki o da Hâlid'in bir süvari kıtası için fazla sayılmayacak on kilometrelik bir mesafeyi, karargâhlarından hemen kuzeye saparak, Uhud Dağı'nın arkasını dört nala aşıp öte taraftan Ayneyn tepesi doğusundan Müslüman ordusu gerilerine sarkması ihtimalidir. Şayet Hâlid Mekkeli esas kuvvetlerle beraber gelmişse, onun Uhud'un kuzeyinden dolanıp kendi ordusuna nispetle takriben dört kilometre kadar fazla bir mesafe katetmesi gerekmektedir. Bu işi başarma, bu derece mühim bir vazife için yüklenmiş bir süvari birliği için güç bir şey değildir. Aksi halde Ayneyn tepesine "okçular tepesi" denmesi izahsız kalır ve biz hemen "niçin iç girintinin dar boğazına rastlayan veya Uhud'un herhangi bir diğer tepesine bu isim verilmedi" diye bir sorabiliriz."⁶¹

Yapmış olduğumuz ziyarette Uhud Dağı, Ayneyn Tepesi ve muhtemel savaş meydanını gördüğümüzde ve yerinde inceleme yaptığımızda Hamidullah'ın yukarıda vermiş olduğumuz izahları bizi tatmin etmemişti. Gerçekten de Okçular tepesi ile ana ordunun mevzilendiği alan arasında çok uzun bir mesafe bulunuyordu. Okçuların menzillerinin oraya yetişemeyeceği –en azından etkili vuruşların yapılamayağı- ortadaydı.

⁶¹ Hamidullah, *Savaşlar*, 113, 114. Adnân el-Attâr'ın hazırlamış olduğu atlasla bulunan Uhud Savaşı ile ilgili haritada, Hamidullah'ın zikrettiği gibi müşrik ordusu Uhud Dağı'nın boydan boya dolanarak Müslüman ordusunu arkadan çevirdiği şekliyle gösterilmektedir. Bkz. *Atlas'ı-Tarihi, li'l-Alemine'l-Arabi ve'l-İslâmî*, Dımeşk-Kahire 1979; s. 13, (Harita 3); bkz. Şevki Ebû Halil, *Atlas es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dımeşk 2003, s. 121, (Harita 4). Adem Apak, Uhud Savaşı'na yer verdiği kısımda sadece Hâlid b. Velid ve Amr b. el-Âs'ın, mevkilerini terk eden Müslüman okçuları görünce arkadan çevirme hareketi yaptıklarından bahsetmekte, sayfa 278 de vermiş olduğu harita ile (Şevki Ebû Halil'den işlenmiş) de bu çevirmenin, Hamidullah'ın da yukarıda belirttiği üzere Uhud Dağı'nın bütünüyle dolaşılması sonrasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi, (1), Hz. Muhammed (sav) Dönemi*, İstanbul 2009, s. 272, 278. Bunların dışında tespit edebildiğimiz kadarıyla İrfan Küçükköy, Mekkeli süvarilerin Ayneyn tepesini Medine'ye bakan dar vediden geçerek Müslümanları arkadan çevirdiğine dair bir çizime kitabında yer vermiştir. Bkz. *Peygamber Şehri Medine-i Münevvere*, 245. Muhammed İlyâs Abdülğani, *Tarihi'l-Medîneti'l-Münevvere, el-Musavver*, Medine 2003, s. 89, (Harita 5)

Hamidullah'ın da belirttiği üzere aradaki mesafeyi süvari birlikleri, kendilerine ok isabet etmeksizin alarak Müslüman ordusunu arkadan çevirebilirdi. O zaman Hz. Peygamber'in zaten az sayıdaki ordusundan 50 kişilik bir birliği, yer yüksek de olsa uzak bir mekana yerleştirmesinin hiçte stratejik olmadığı akla gelecektir. Müslüman ordusunun bütün sayısı hesaba katılacak olursa 50 kişinin bu şekilde ayrılması çok da mantıklı olmayabilirdi. Fakat kaynaklarda okçulara özellikle vurgu yapılmaktaydı ve Hz. Peygamber'in bu yerden ayrılmamaları için çok sıkı bir tenbihlemesi söz konusu idi.⁶² O zaman ordunun daha farklı bir yerde konuşlanmış olma ihtimali üzerinde durulmalıydı. Nitekim Hüseyin Mu'nis'in hazırlanmış olduğu *Atlas*'ta Uhud Savaşı ile ilgili verilen harita bu durumu en güzel şekilde göstermektedir.⁶³ (Harita 6)

Hüseyin Mu'nis *Atlas*'ında, herhalde Vâkîdî'nin rivayetlerinden esinlenerek Müslüman ve düşman mevzilenişini daha farklı vermiş, İbrahim Sarıçam da Hüseyin Mu'nis'deki haritayı işleyerek kendi kitabına almıştı.⁶⁴ Bu mevzileniş aslında kısmen kaynakların belirttiği gibi Uhud dağı arkada, Medine ön tarafta kalacak şekilde idi. Ayneyn tepesi ise Müslüman ordusunun soluna düşmekteydi. Aslında Vakîdî'nin pek itibar etmediği ve yukarıda zikrettiğimiz rivayet ise bu durumu daha güzel izah etmektedir. Müslüman ordusu Uhud Dağı arkasına gelecek şekilde konuşlanmış, fakat bu arada Ayneyn tepesi de kısmen arkada kalmış olmalıdır. Zira ancak o zaman 50 okçunun burada bulunmasını gerekli kılacak bir durum söz konusu olacaktır.

Savaş mekanının tespiti noktasında İbn Şebbe'nin Hz. Hamza'nın mezarının yeri ve nakli ile ilgili olarak zikrettikleri, bize ışık tutacak niteliktedir. İbn Şebbe "Kızıl Vadi"⁶⁵ denilen vadide yer alan küçük bir dağ

⁶² Bkz. Vâkîdî, *Meğâzi*, I, 224; İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 269; Taberî, II, 62.

⁶³ Hüseyin Mu'nis, *Atlas Tarihu'l-İslâm*, Kahire 1987, s. 68, harita 45.

⁶⁴ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 172.

⁶⁵ Kanât Vadisinin İbn Şebbe zamanında "kızıl vadi" olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Sağanak yağmurlar ile çevredeki toprağın suya karışması kızıl bir renk alan nehirler örnek olarak Sivas'ın hemen dışında kızıl renkte akan Kızılırmak nehri örnek verilebilir. Zira bu ırmak Kırıkkale taraflarında ise daha duru ve yeşil bir renkte akmaktadır. ez-Zemahşerî ve Yâkût el-Hamevî Uhud Dağı'ndan kızıl bir dağ olarak bahsetmektedir. Bkz. ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (538/1144), *Kitâbu'l-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, Leiden 1855; *Mu'cem*, I, 109. Bu arada Yıldırım Beyazıt ile Timur arasında Çubuk Ovası'nda meydana gelen savaşın yapıldığı yerdeki toprağın kızılılığı

olan Okçular dağı'nın eteklerinde (altında) şehit olan Hz. Hamza'nın kabrinin, Hz. Peygamber'in emriyle vadiden yüksek yere bugün olduğu yere nakledildi" demekle⁶⁶ aslında okçuların inmesiyle birlikte ve düşman süvarilerinin arkadan Ayneyn'i dolaşarak Müslümanları iki ateş arasında bırakması üzerine Müslümanlar ne ileriye gidebilmişler ne de geriye dönebilmişlerdi. Bu durumda Hâlid b. Velid'in dolaştığı gibi Ayneyn'i dolaşarak Uhud Dağı'na doğru ricat etmişlerdi.⁶⁷ Bu esnada Hz. Hamza şehit olmuş olmalıdır ki ilk kabir yeri zaten savaşın gerçekleştiği meydana idi. Ne var ki burası da o gün kurak olsa da yağmur yağdığına oluşan sel sularının güzergâhında bulunuyordu.

Rivayetlerden ve coğrafi yapıdan -özellikle Uhud Dağı onların arkasında yer almaktadır- Müslüman ordusunun Kureyş ordusuna nispetle daha yüksek bir yerde mevzilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca sel sularının Kânât Vadisi'ndeki toprağı oymasına sayesinde Ayneyn tepesinin (dağı) vadi ortasında bir yükselti olarak kaldığı İbn Şebbe'nin rivayetinden ortaya çıkmaktadır.

Düşman ordusunun yukarıda zikredildiği üzere el-'Urayz sonrasında Harre mevki, sollarında kalmak üzere Ayneyn tepesinin güneyine konuşlandıkları rivayetlerden anlaşılmaktadır. (Harita 7) Düşmanın Hz. Peygamber ve ordusunun Medîne'yi terk etmesi esnasında Harre Mevkiinde süvarilerinin olduğu açıktır. Bu da onların savaş düzenine burada geçtiğini düşündürmektedir.

Bir diğer husus ise Hamidullah hoca gibi düşünecek olursak eğer Müslümanlar Uhud dağı'nı doğrudan arkalarını vermiş olsalar idi, bu durumda düşmanın kendileri ile Medîne arasına girmelerine imkan tanımış olacaktı. Müslümanlar bu durumda en azından bir miktar

ile ilgili olarak, halk arasında bunun şehit olan askerlerin kanlarından kaynaklandığı şeklinde bir inanış bulunmaktadır. Bu durum Uhud savaşının meydana geldiği bu vadiye nispetle bu şekilde ifade edilmiş olabileceği hususunu düşündürdü.

⁶⁶ İbn Şebbe, Ebü Zeyd Ömer b. Şebbe, (262/875-876), *Kitâbu Tarihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, (Tlk.: Ali Muhammed Dandal-Yasîn Sadeddin Beyân), Beyrut 1996, I, 82. Bkz. Semhûdi, III-IV, 935, 936.

⁶⁷ Vâkidi, Hâlid b. Velid'in müteaddit defalar Hz. Peygamber'in solundan geçmeye çalıştığını ve her defasında okçular tarafından püskürtüldüğünü nakletmektedir. Bkz. *Meşâzi*, I, 229. Buna göre Hâlid, sağdan Ayneyn'i geçmeye çalışmaktadır.

düşman askerinin Medîne'ye girişine hiç bir şekilde mâni olamayacaklardı.

Hamidullah'ın, Hâlid b. Velîd'in süvarilerinin, Uhud Dağı'nı arkadan dolaşmak suretiyle boydan boya geçebileceği izahı ise rivayetlerde onun süvarilerinin Ayneyn'e yapmış oldukları muhtelif saldırıların okçular tarafından püskürtülmüş olması ile kabul edilmeyebilir.⁶⁸ Zira okçuların bu ilk süvari saldırılarını püskürtmeleri sonrasında mevzilerini terk etmiş oldukları kâbul edilirse ve Hâlid'in Uhud Dağı'nı boydan boya dolaşması esnasında bir miktar vakit kaybedeceği de düşünülecek olursa Müslümanların düşmanı çoktan önlerine katmış kovalıyor olmaları gerekirdi. Ayrıca düşman süvarilerinin kısa bir süre de olsa ortadan kaybolması Müslümanlar tarafından kolaylıkla fark edilebilirdi. Arkadan çevirmenin, okçuların tepeyi terk etmeleri üzerine ve de hemen olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in ordusunu Ayneyn tepesinin yanına hatta önüne gelecek şekilde konuşlandırması -aynı zamanda İslâm ordusunun mevki itibarıyla yüksekte olması- ve herhangi bir çevirme hareketine karşı da arkasını kollamak maksadıyla okçuları tepeye yerleştirmesi, Harre'den geçemeyen düşmanın geçebileceği tek yere yakın bir mevzide konuşlanmasıyla izah edilebilir. Hz. Peygamber hem düşmanı burada karşılıyordu hem de Hamidullah Hoca'nın da haklı olarak belirttiği üzere⁶⁹ düşmanın Medîne'ye girişine de oradaki varlığı ile izin vermiyordu. Kanaatimizce bu mevkiin tek sorunu, düşmanın arkadan çevirme tehlikesi idi. Bu okçuların da buraya mevzilendirilmesini gayet güzel izah etmektedir. Yukarıda Ayneyn tepesinin vadi ortasında bir tepe olduğunu söylemiştik. Arazi Uhud Dağı'na doğru irtifa kazanmaktadır. Sağanak halinde yağın yağmurlarla tepenin Uhud Dağı'na bakan kısmında bir boşluk oluşmuş olmalıdır. Bu da düşmanın daha dar bir alanda okçuların hemen önünden Ayneyn'i geçmesini zorunlu kılacaktır. Aksi takdirde Hamidullah'ın belirttiği hususlar burası içinde geçerli olacaktır.

Sonuç

Her kabilenin sahip olduğu utumları istisna tutacak olursak, savunma maksatlı herhangi bir surla çevrili olmayan Medîne'nin korunma-

⁶⁸ Bkz. Vâkidî, *Meşâzî*, I, 229; İbn Sa'd, *Tabakât*, I-II, 269; Hamidullah, *Savaşlar*, 114.

⁶⁹ Bkz. Hamidullah, *Savaşlar*, 108.

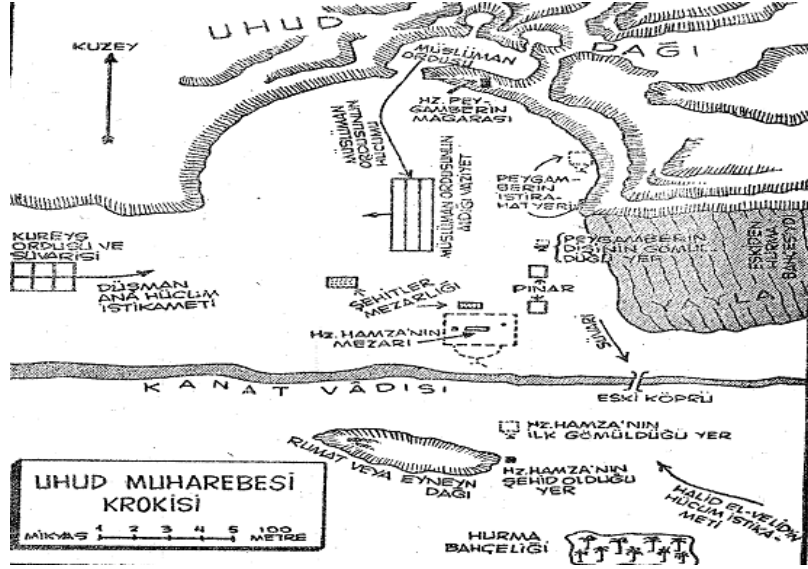
sında, şehrin sahip olduğu coğrafyanın katkısının büyük olduğu anlaşıl-
maktadır. Medîne'nin doğu, batı ve güneyini çepeçevre kuşatan harre
denilen kayalıklar, şehre tabî bir savunma hattı oluşturmuştur. Bedir
savaşının intikamını almak üzere Medîne'ye gelen Müşrik ordusunun,
ancak şehrin kuzeyinden Uhud Dağı'nın güneyinden geçmeleri söz ko-
nusuydu. Buna rağmen Uhud Dağı istikametinin de –yani kuzey tarafı-
burada bulunan hurma bahçeleri ve bunlara ait yüksek duvarlardan do-
layı yine savunulabilir durumda olduğu gözükmemektedir. Aslında düş-
manın buradan da rahatlıkla girebileceği bir açıklık bulunmuyordu. Şeh-
rin savunmasında bu kısım diğer kayalık alanlar kadar yeterince güvenli
görülmemiş olacak ki hendek bu güzergâhı kapsayacak şekilde kazılmış-
tır.

Hamidullah'ın aktardıklarının aksine Müşriklerin Akik Vadisi,
sonrasında Medîne'nin ekinliği kabul edilen, Medîne'nin kuzey doğu-
sundaki el-'Urayz'da konakladıkları, deve ve atlarını da burada yaydık-
ları ortadadır. Müşriklerin buradaki varlıkları, Müslümanları tahrik et-
miş ve onların şehirde bir savunma savaşından ziyade şehir dışında bir
savaş için karar almalarına yardımcı olmuştur.

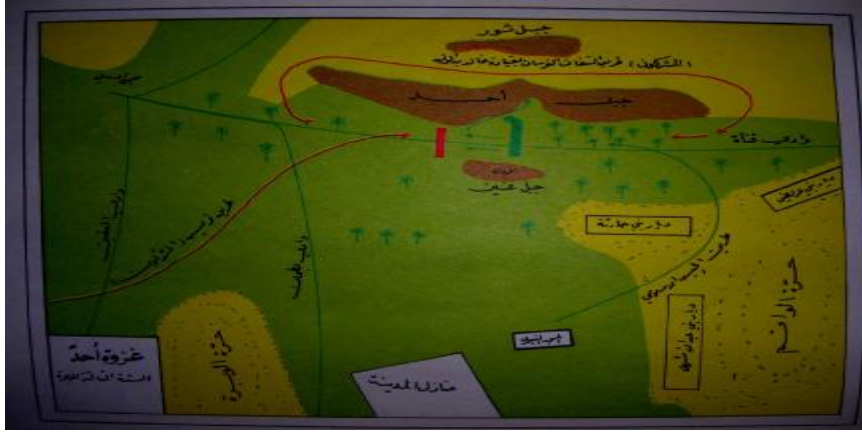
İki tarafın savaş meydanındaki mevzilenmeleri ise yukarıda anla-
tıldığı üzere gerçekleşmiş olmalıdır. Müslümanlar Medîne önlerinde,
Uhud Dağı arkalarında ve Ayneyn Tepesi ise hafif solda ve kısmen arka-
larında kalacak şekilde olmak üzere konuşlanmışlardı ve ayrıca düşman
ordusuna nispetle daha yüksek bir mevkie idiler. Ayneyn Tepesi, Uhud
Savaşı'nda kritik bir rol üstlenmişti. Bundan dolayı da 50 kişilik bir okçu
birliğinin, düşmanın arkadan çevirmesine fırsat vermemek için buraya
yerleştirilmesi gerekmiştir. Müslüman ordusunun Ayneyn'e yakın mev-
zilenmesi ise düşmanın Medîne'ye girişine mani olabilmek içindir. Bun-
dan dolayı da Ayneyn Tepesi stratejik bir önem kazanmıştır. Düşman
ordusu ise arkası Medîne'ye dönük olmak üzere, Harre mahalline yakın
bir yerde konuşlanmış olmalıdır.

Hamidullah'ın perspektifiyle hazırlanan haritalar ve maketler
Uhud Savaşı'nın nerede meydana geldiği hususunda pek tatminkâr bir
açıklama yapmamaktadır. Müşrik süvarilerinin arkadan çevirmelerini
önlemek amacıyla okçuların konuşlandırıldığı Ayneyn Tepesi'nin ise
nasıl bir stratejik önemi haiz olduğu da bu haritalar ve perspektiften net

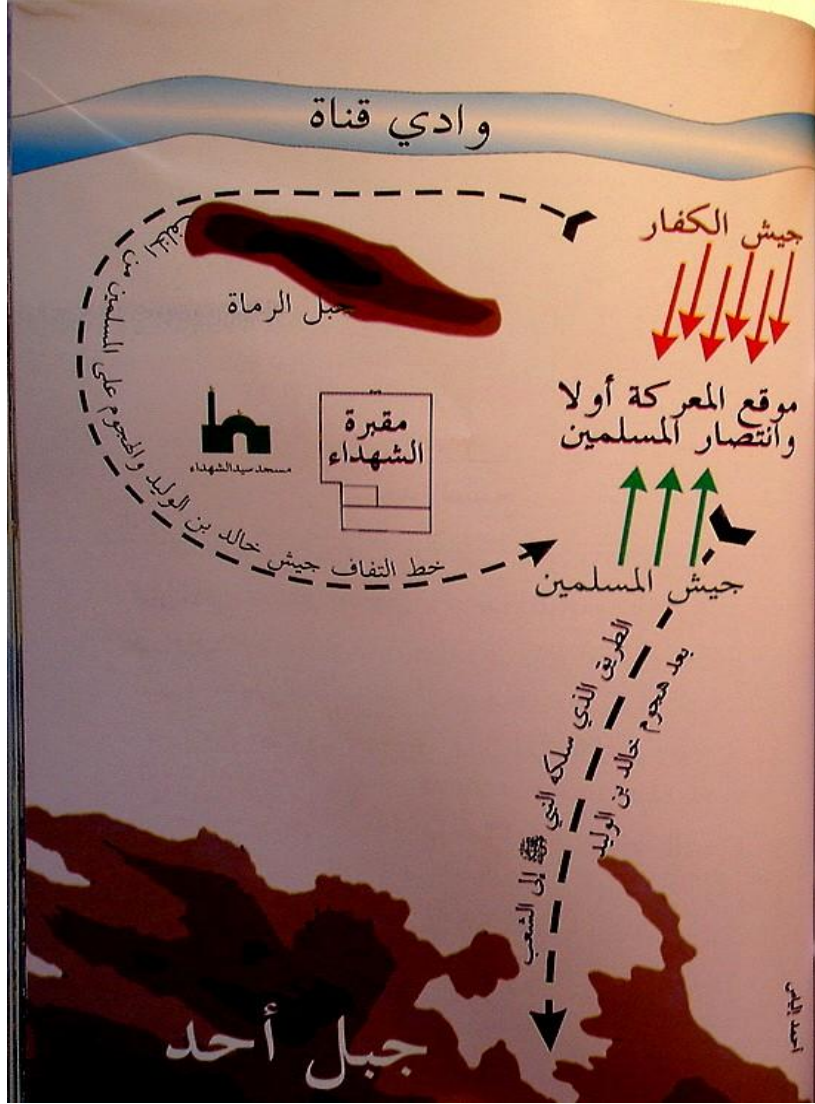
bir şekilde tespit edilememektedir. Vâkıdî kaynaklı rivayetlerin ışığında hazırlandığı anlaşılan Hüseyin Mu'nis'in haritası ise diğerlerine göre daha açıklayıcıdır ve de Ayneyn'in stratejik önemi daha anlaşılır halde sunulmaktadır.

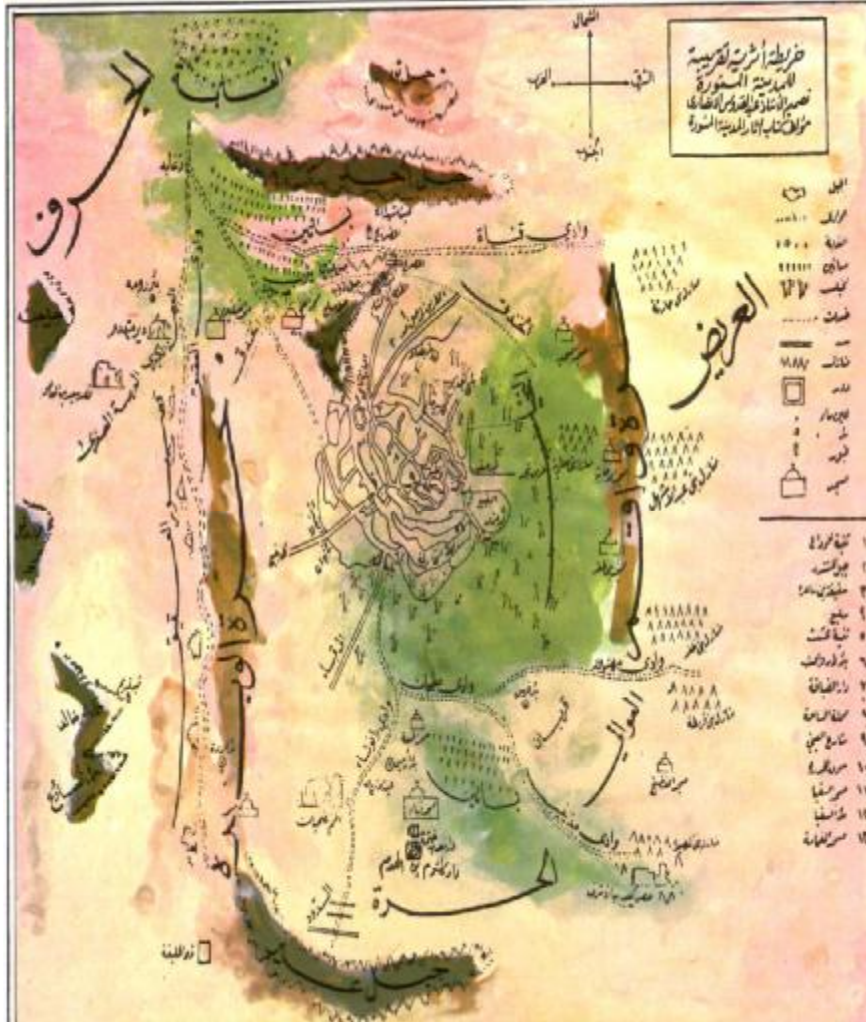
Harita 2: Uhud Savaş Meydanının bir krokisi, Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 109.

Harita 3: Adnan Attar, *Atlasu't-Tarihî*, s. 13

Harita 5: Uhud Savaşı Haritası, Muhammed İlyas Abdülğani, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, s. 89.

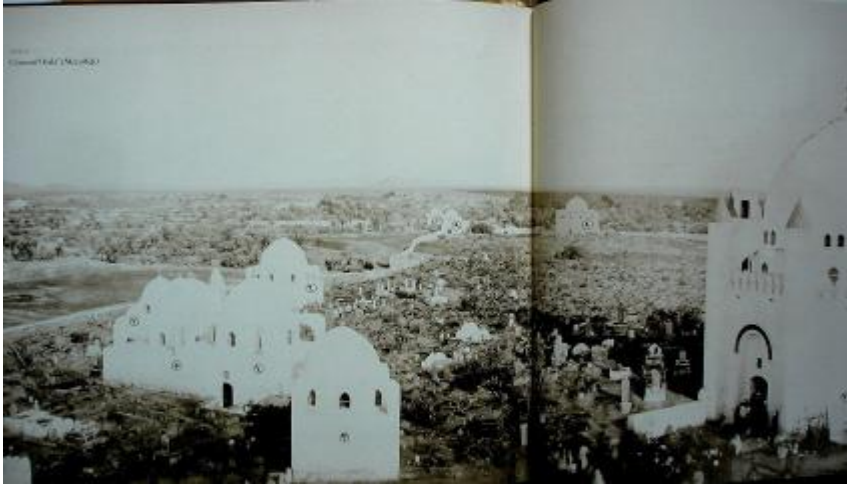
Resim 1: Uhud Savaşı Maketi, Medine Araştırma Müzesi (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 2: Medine Maketi, Harre denilen araziler, Sel' Dağı, Medine Araştırma Müzesi, (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 3: Hayber Harreliği (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 4: Osmanlı Döneminde Baki' Mezarlığı ve arkasında yer alan hurma bahçeleri, (Yıldız Albümleri)

Resim 5: Urve b. Zübeyr Kasrı, Akik Vadisi (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 6: Ka'b b. Eşref Köşkü, Medine (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 6: Kastal Sarayı (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 8: Hurma Bahçe Duvarları, Hayber (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 9: Ayneyn Tepesinden Şehitliğe Bakış (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 10: Ayneyn Tepesi (Fatih Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 11: Uhut Dağı'nda Bulunan Mağaradan Ayneyn Tepesine Bakış (F. Erkoçoğlu Arşivi)